

*Афанасьєв А. О., кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, старший
науковий співробітник НДЦ гуманітарних
проблем Збройних Сил України (м. Київ)*

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДУХОВЕНСТВА В АРМІЙСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті обґрунтовуються напрями діяльності духовенства у військовому середовищі.

Ключові слова: “духовенство”, “напрями діяльності духовенства”, “військовослужбовці”, “Збройні сили України”.

В статье обосновываются направления деятельности духовенства в военной среде.

Ключевые слова: “духовенство”, “направления деятельности духовенства” “военнослужащие”, “Вооруженные силы Украины”.

In the article directions activity of clergy are grounded in a military environment.

Keywords: “clergy”, “directions activity of clergy”, “servicemen”, “military powers of Ukraine”.

Практика життєдіяльності Збройних Сил України та досвід армій провідних країн світу переконливо свідчить про зростання ролі духовної складової у сучасних локальних війнах і збройних конфліктах. У зв'язку з цим набуває актуальності питання уточнення методологічних засад діяльності духовенства у військових формуваннях взагалі та напрямів цієї роботи, зокрема.

У науковій та релігійній літературі не сформульовано чіткі підходи щодо розуміння напрямів діяльності військового духовенства. Тому при їх визначенні проаналізовані відповідні теоретичні праці, внутрішні та зовнішні чинники, які впливають на функціонування і подальший розвиток Збройних Сил України, а також деякі нормативно-правові аспекти та особливості діяльності Церкви у військових формуваннях. Серед зазначених матеріалів, в яких містяться підходи до визначення напрямів, форм і методів діяльності духовенства у Збройних Силах України та інших держав, представляють інтерес праці українського фахівця з проблем душпастирства С. Ярмуса, вітчизняних вчених О.Ф. Варнашової, Л.А. Виговського, А. С. Жаловаги, Д. Є. Забзалюка, С.С. Семенова, Т.Д. Тхоржевської, російських фахівців, результати роботи Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України та ін.

Так, С. Ярмусь, вживає термін “літургійне священство”, котре він розглядає як “...ангельське служіння біля Престолу Божого” [1, с.10-12]. Водночас, автор наголошує на виключно важливу роль душпастирства”. На його думку, “... добрий пастир не опускає ока від людського болю, людського терпіння”, “...він збитого життям кріпить і йому допомагає...” [1, с. 11]. Серед основних напрямів роботи релігійних діячів

С. Ярмусь виокремлює літургійне священство і душпастирство, котре він вважає основним засобом індивідуальної релігійної та психотерапевтичної роботи з віруючими.

Розглядаючи інші підходи фахівців до класифікації напрямів діяльності Церкви слід зазначити, що погляди цивільних вчених фактично не враховують особливості діяльності релігійних організацій у військових формуваннях. Так, у дослідженні О.Ф. Варнашової до таких напрямів віднесені духовно-моральний, історичний та патріотичний [2, с. 15]. Водночас, автор веде мову про такі важливі аспекти релігійної діяльності Церкви, як:

роз'яснення військовослужбовцям специфіки релігійно-військового символізму; формування в особового складу спеціальних якостей (вірності обов'язку, Військовий присязі, патріотизму, мужності, стійкості, презирства до смерті); освячення релігією ратної праці, прирівнюючи її до служіння Богів; [2, с. 4, 13].

Для визначення напрямів діяльності Церкви у війську суттєвий інтерес представляють праці вітчизняного філософа Л.А. Виговського. Вчений підкреслює, що при всьому розмаїтті завдань і функцій, релігія тим не менш має досить конкретне призначення, оскільки покликано дати індивіду розуміння сенсу життя. Це, у свою чергу, реалізується через релігійний світогляд, який, постаючи способом духовно-практичного засвоєння дійсності, детермінує направленість її діяльності. [3, с. 69]. Ці твердження підкреслюють пріоритетність духовного і морального компонентів діяльності військових священиків, від якого безпосередньо залежить формування у військовослужбовців релігійної свідомості, патріотизму, високоморальних мотивів

Соціально-правові питання

поведінки та діяльності, і, як результат, духовної готовності до сумлінного виконання військового обов'язку.

Цікаву класифікацію напрямів релігійної діяльності запропонував С.С. Семенов, який до основних питань можливого релігійного "втручання" у військових колективах відносить такі:

сприяння утвердженню оптимістичних настроїв у свідомості віруючих військовослужбовців;

виховання в особового складу зразкової поведінки та високої культури у міжособистісних стосунках;

запобігання негативного впливу на свідомість військовослужбовців чужої для нашого суспільства ідеології;

надання психологічної допомоги тим, хто її потребує [4, с.103, 107].

Крім того, С.С. Семенов зауважує, що "...релігія формує у релігійно зорієнтованих військовослужбовців наперед задані якості. Серед них – рішучість, впевненість в собі, у правоті своїх дій, відсутність боязні можливої смерті, фізичного ушкодження тощо. Вчений розглядає релігію в якості засобів профілактики морально-психологічного розладу насамперед релігійно зорієнтованих військовослужбовців у воєнний і мирний час, їх духовної підтримки, моральної та психологічної підготовки особового складу до виконання найскладніших завдань, бездоганного перенесення всіх втрат і тягарів військової служби [4, с.108-109].

Д.Є. Забзалюк, дослідивши становлення та діяльність душпастирської служби українських військових формацій першої половини ХХ ст., виокремлює наступні напрями діяльності капеланів у армійському середовищі: надання духовної опіки воякам у бойових діях; втручання у виховну роботу командирів, опіка поранених; підтримку морального духу вояків [5, с. 7-8, 10]. У діяльності українських капеланів Галицької армії він, крім того, виділяє: втручання у всі ділянки військової служби і побуту вояків, піклування про матеріальне забезпечення стрільців і командирів; підтримку тісних зв'язків з місцевим населенням, і задоволення його релігійних потреб; допомогу хворим [5, с. 11].

Автори сучасних дисертаційних досліджень до напрямів релігійної діяльності, крім іншого, відносять захист суспільства та прав і свобод громадян від "...протиправних діянь представників неокультів" [6, с. 5-6], та роботу щодо формування системи професійних поглядів, яка охоплює всі

сторони життя людства і вважається метою соціальної доктрини будь-якої християнської конфесії [7, с. 13].

Заслужують на увагу підходи щодо тлумачення напрямів діяльності Церкви у військових формуваннях фахівців Російської Федерації. Так, російський педагог В.М. Котков, аналізуючи систему духовно-морального виховання військовослужбовців російської армії у другій половині ХІХ – початку ХХ ст., до найважливіших напрямів військового духовенства відносить пастирську і релігійно-просвітницьку діяльність. Крім того, враховуючи досвід дій російських військ у Чеченській республіці, автор до важливих напрямів діяльності духовенства відносить такі:

хрещення військовослужбовців, православної церкви;

епізодичні бесіди з особовим складом у перервах між бойовими діями;

співбесіди із хворими і пораненими в медичних пунктах і госпіталях;

розповсюдження ікон, релігійної літератури у частинах, підрозділах, медичних закладах;

відспівування загиблих військовослужбовців [8].

Проте, ці положення, на нашу думку, доцільно вважати є не напрямами, а конкретними формами душпастирської діяльності, зокрема у бойовій обстановці.

Також російські вчені, релігійні діячі та військові керівники у різних джерелах до цих напрямів відносять такі:

духовно-моральне виховання військовослужбовців і молоді (духовно-виховна робота) серед особового складу курсантів і вихованців військових інститутів і шкіл, у госпіталях, військових комісаріатах [8];

пастирську роботу (пастирське служіння щодо духовного окормлення військ; задоволення моральних потреб особового складу);

духовно-просвітницьку роботу, у тому числі релігійно-моральне просвітництво малоосвіченого молодого поповнення;

боротьбу із моральними недоліками в армії;

активну благочинну діяльність [8], утримання (спільно із збройними силами) дитячих притулків, синів полків [13];

проведення заходів історико-патріотичної та духовно-моральної спрямованості;

керівництво і контроль з боку священика у межах своїх повноважень як фахівця у релігійно-моральному вихованні

військовослужбовців діями офіцерів у цьому напрямі діяльності [8];

допомогу збройним силам у вихованні особового складу, а також у вирішенні його внутрішніх, психологічних і духовних проблем; водночас, представники духовенства вважають, що, сприяючи скорочення в армії “дідівщини”, вони “...не повинні підміняти” військових посадових осіб і займатися “...вирішенням вузьких утилітарних завдань”;

активну участь духовенства у науково-дослідній діяльності та ін.

Підтвердженням останнього напряму діяльності духовенства виступають факти нагородження духовних осіб Імператорською Російською Географічною Спілкою. Наприклад, у 1856 році священик І. Словцов був удостоєний грошової премії за матеріал: “Історико-статистичний огляд неврожаїв у Росії”. У 1872 році архимандрит Палладій був нагороджений малою золотою медаллю за численні повідомлення його про Китай, надруковані у видавництвах у видавництвах Спілки [8].

Слід зауважити, що у підходах російських фахівців явно зменшено роль і місце релігії у психотерапевтичній діяльності священнослужителів, значення якої на сучасному етапі неухильно зростає.

До внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на духовні та релігійні аспекти функціонування Збройних Сил України і потребують врахування при визначенні напрямів діяльності військового духовенства, слід віднести:

Зовнішні

суттєве посилення негативного духовного та інформаційно-психологічного впливу з боку окремих країн світу, пропаганда невластивих українському народу цінностей;

активізацію деструктивної діяльності неокультів і намагань окремих іноземних державних, релігійних й політичних діячів впливати на релігійну свідомість громадян України, у тому числі військовослужбовців;

певні церковні протиріччя та боротьба за лідерство між окремими релігійними організаціями та конфесіями в Україні та за її межами та ін.

Внутрішні

недостатній рівень духовного потенціалу Збройних Сил України, потреба кардинального зміцнення морально-психологічного компоненту життєдіяльності військ (сил);

наявність значної кількості злочинів, подій, грубих порушень військової дисципліни;

світоглядна невизначеність, “розмитість” ідеалів, ціннісних орієнтацій як серед особового складу армії, так і населення в цілому;

байдужість частини громадян України, і, зокрема, деяких військовослужбовців, до суспільних і державних проблем, поширення серед деяких з них бездуховності, аморальності, розпусти, жорстокості, егоїзму та інших негативних явищ;

необхідність забезпечення захисту духовної сфери особового складу;

відсутність належного досвіду діяльності духовенства у війську та єдиних поглядів щодо її здійснення, недостатня взаємодія суб’єктів релігійного впливу тощо.

Таким чином, до напрямів діяльності духовенства у Збройних Силах України слід віднести:

1. Літургійне священство.

2. Душпастирство.

3. Благочинну діяльність релігійних організацій.

4. Наставницьку діяльність.

5. Специфічну діяльність військових священників у армійському середовищі

Літургійне священство як перший напрям цієї діяльності передбачає релігійний вплив на групи людей безпосередньо у місцях проведення відповідних заходів (церквах, у тому числі на територіях військових частин і містечок, храмах, монастирях та ін.), пов’язаний з проведенням ними богослужінь, проповідництва, молитв та інших колективних форм впливу на свідомість і психіку віруючих. Літургійна діяльність священників тісно переплітається із заходами духовного, морального і патріотичного виховання віруючих, проведенням духовно-просвітницької роботи з ними, заходами захисту їх свідомості від негативного інформаційно-психологічного впливу тощо.

Душпастирство, як напрям діяльності духовенства у Збройних Силах України передбачає багатопланову діяльність військових священників за всіма напрямками релігійного впливу, спрямованого як на окремих військовослужбовців, так і військові колективи в цілому. Засобами цього впливу виступає індивідуальна релігійна та психотерапевтична робота з конкретним військовослужбовцем і працівником Збройних Сил України.

Крім того, душпастирі мають використовувати і специфічні напрями діяльності, зокрема:

освячувати військову діяльність;

Соціально-правові питання

сприяти формуванню у релігійно зорієнтованих військовослужбовців патріотизму, усвідомленню необхідності сумлінного виконання ними військового обов'язку, необхідних морально-бойових, громадянських та інших якостей;

озброювати військовослужбовців релігійними знаннями та цінностями як основою формування у них релігійного світогляду та переконань;

надавати духовну опіку конкретним віруючим, задовольняти їх релігійні потреби, відслідковувати настрої та запити;

сприяти морально-психологічній підготовці особового складу до виконання завдань за призначенням;

піклуватися про хворих і поранених військовослужбовців та ін.

Важливим і специфічним напрямом діяльності душпастирів у військовому середовищі є психотерапія (клінічне душпастирство). На думку С. Ярмуса, першим завданням психотерапії є вироблення у реального відношення до свого особистого стану. Воно передбачає використання відповідних психологічних методів попередження психічних, невротичних а, в деяких випадках, фізіологічних хвороб військовослужбовців.

Вважається, що психологічне лікування тих, хто його потребує, застосовується у "...випадках емоційного та нервового розладу, глибоких турбот, душевного неспокою, різного горя" [1, с.22-23]. При такому лікуванні роль священника важко перебільшити. При цьому суб'єкт психотерапії мусить поводитися обережно й тактовно. Ця діяльність за своєю сутністю та змістом споріднена з виконанням священнослужителем функцій особистого психолога конкретного військовослужбовця.

Зазначений напрям діяльності військового душпастирства є головним засобом профілактики негативних психологічних станів, стресів, травм, інших психологічних розладів особистості. Фактично безальтернативним він виступає у воєнний час, коли масштаби психологічних і душевних травм особового складу різко зростають. Важливою умовою результативності цієї роботи можна вважати взаєморозуміння, узгодженість і системність діяльності офіцерів і військового духовенства.

Підкреслюючи пріоритетність індивідуальної роботи душпастиря з віруючими, недоцільно принижувати значення колективних заходів. Про це, зокрема, свідчить досвід діяльності капеланів в

арміях провідних країн світу. Наприклад в армії США поширеним явищем є масові богослужіння, на яких службу веде капелан. Мова йде про універсальний, не маючий аналогів, культ, спрямований перш за все на морально-психологічне згуртування військовослужбовців. Після богослужіння відбувається загальне братання (першим подає приклад капелан) [4, с.134].

Отже, за своєю сутністю і функціями душпастирство постає більш широким феноменом релігійної діяльності, ніж літургійне священство. Це викликано тим, що душпастирі можуть виконувати як функції літургійного священства, так і працювати за всіма іншими напрямками душпастирської діяльності.

Наставницька діяльність духовенства полягає у передачі священнослужителями особовому складу Збройних Сил України свого духовного та життєвого досвіду, знань і переконань, "наставляння" їх на сумлінне виконання військового обов'язку, сприянні духовному розвитку особистості. Наставництво сприяє усамостійненню людини, формує у неї відповідні переконання та почуття самовпевненості. Пріоритетною формою цього напрямку роботи виступає індивідуальний вплив на військовослужбовця.

До специфічних завдань, які вирішуються під час душпастирської діяльності, зокрема у військовому середовищі, можна віднести:

1. Формування у віруючих системи конфесіональних поглядів (що є метою соціальної доктрини будь-якої християнської конфесії), яка охоплює всі сторони життя людства.

Соціальна доктрина кожної християнської церкви, по своїй суті, "вважається прикладною християнською антропологією", керівництвом для віруючого, яке дозволяє "...одержати універсальні відповіді на хворобливі питання буття, знайти стійкі моральні та поведінкові орієнтири в сучасному світі" [7, с. 13].

2. Утвердження у масовій свідомості військовослужбовців високих моральних якостей, історично притаманних українському народові; сприяння утвердженню оптимістичних настроїв у свідомості віруючих військовослужбовців; виховання в особового складу ...зразкової поведінки та високої культури у міжособистісних стосунках [4, с. 103, 107].

3. Роз'яснення військовослужбовцям специфіки релігійно-військового символізму" [2, с. 8], а також релігійної ритуальності.

Соціально-правові питання

Відомо, що ритуал – це закріплена традицією послідовність символічно значущих дій. Основними ознаками релігійного ритуалу є інтеграція колективу, висока ціннісна значущість приналежності до своєї релігійної групи, щире переживання своєї ідентичності, сценарний розподіл ролей [9]. Ці важливі ознаки ритуалів обумовлюють їх важливу роль у духовному вихованні віруючих військовослужбовців, згуртуванні армійських колективів, внесення у зміст релігійної діяльності емоційного забарвлення та позитивних переживань тощо.

Благочинна діяльність релігійних організацій як напрям діяльності духовенства, як свідчить досвід, може проявлятися у спільному зі збройними силами утриманні дитячих притулків, синів полків (як йшлося вище, ця практика на сьогодні має місце в армії Російської Федерації та потенційно може реалізовуватися і у Збройних Силах України), шефстві над вихованцями-сиротами військових ліцеїв тощо.

Організація та здійснення цієї діяльності потребує подальшої активізації взаємодії та співробітництва між органами державної влади і місцевого самоврядування, Міністерством оборони України, Генеральним штабом Збройних Сил України та релігійними організаціями, вироблення єдиних поглядів щодо цієї роботи, виявлення осіб, які потребують такої адресної підтримки, нормативно-правового забезпечення цього напрямку та ін.

До складових специфічної діяльності духовенства в армійському середовищі можна віднести:

1. Участь військових священиків у вихованні особового складу, його морально-психологічній підготовці до виконання завдань за призначенням і, на цій основі, сприяння формуванню у релігійно-зорієнтованих військовослужбовців якостей, необхідних для сумлінного виконання ним військового обов'язку.

2. Керівництво та контроль з боку священика як фахівця у межах своїх повноважень діями офіцерів у духовно-моральному (релігійному) вихованні військовослужбовців (цей напрям діяльності ще не практикується у ЗС України, але потенційно можливий та є цілком логічним і обґрунтованим).

3. Сприяння підвищенню рівня військової дисципліни та правопорядку у військових колективах, попередженню можливих подій та злочинів.

4. Боротьбу із моральними недоліками у збройних силах, пропаганду серед військовослужбовців позитивних моральних норм і ціннісних орієнтацій, здорового способу життя.

5. Церковну загальнопросвітню діяльність, у тому числі духовно-моральне (релігійно-моральне) просвітництво малоосвіченого молодого поповнення.

6. Участь військового духовенства, у том числі і військового у науково-дослідній діяльності.

7. Піклування про хворих військовослужбовців.

8. У воєнний час – турботу про матеріальне забезпечення особового складу; підтримання необхідних зв'язків із місцевим населенням; піклування про загиблих, поранених і психотравмованих військовослужбовців та ін.

Вищезазначені складові специфічної діяльності духовенства в армійському середовищі на сьогодні ще не є усталеними і мають бути предметом спільної дискусії органів державної влади та місцевого самоврядування, органів військового управління, представників Церкви і науковців. Крім того, запропонована класифікація потребує подальшого уточнення та вдосконалення. Нагальною потребою є і відповідне нормативно-правове та фінансове забезпечення цієї діяльності.

Як йшлося вище, класифікацію напрямів діяльності духовенства в армійському середовищі можна визначити за іншими групами ознак.

Наприклад, за спрямованістю впливу на психіку особистості, соціальних груп (військових колективів):

1. Вплив на духовну сферу зазначених об'єктів.

2. Вплив на психологічну сферу військовослужбовців і військових колективів.

За умовами функціонування військових частин (підрозділів):

1. Діяльність духовенства у збройних силах у мирний час.

2. Робота військових священиків у бойовій обстановці.

За змістом діяльності священиків в армії класифікацію зазначених можна визначити у наступній редакції:

1. Духовно-моральне та релігійне виховання військовослужбовців, працівників Збройних Сил України, а у воєнний час, крім того, в окремих випадках і місцевого населення (духовно-виховна робота з ними).

Соціально-правові питання

2. Патріотичне виховання особового складу.

3. Керівництво та контроль з боку священика як фахівця у межах своїх повноважень діями офіцерів у релігійно-моральному вихованні військовослужбовців [8].

4. Участь військового духовенства у роботі щодо зміцнення дисципліни та правопорядку у військових колективах.

5. Психотерапевтична діяльність військових священиків.

6. Духовно-просвітницька робота з особовим складом (релігійно-моральне просвітництво малоосвічених військовослужбовців).

7. Задоволення відповідних релігійних, духовних і психологічних потреб віруючих.

8. Боротьба із моральними недоліками в армії, захист свідомості та психіки військовослужбовців від негативного впливу духовних і психологічних явищ, боротьба з деструктивними проявами неокультів.

9. Участь військового духовенства у науково-дослідній діяльності.

10. Виконання військовими священиками специфічних обов'язків у воєнний час.

Змістовне наповнення вищезазначених напрямів аналогічно тому, яке запропоноване у першій класифікації.

Таким чином, вищезазначене дозволяє зробити наступні висновки:

1. Аналіз наукових праць, історичного та сучасного досвіду діяльності священиків та релігійних організацій в армії, поглядів військового керівництва, внутрішніх та

зовнішніх чинників, які впливають на функціонування і подальший розвиток військових формувань, дозволяє запропонувати таку класифікацію напрямів діяльності духовенства у Збройних Силах України:

літургійне священство;
душпастирство;
благочинну діяльність релігійних організацій;

наставницьку діяльність;
специфічну діяльність військових священиків у армійському середовищі.

2. Душпастирство є більш широким поняттям, ніж літургійне священство, оскільки під час його проведення його суб'єкти виконують інші специфічні функції, зокрема здійснюють відповідну психотерапевтичну діяльність щодо профілактики негативних психічних станів військовослужбовців, можливих небезпечних соціально-психологічних явищ у військових колективах, суїцидальних випадків серед особового складу, а також проводять індивідуальну релігійну роботу з віруючими військовослужбовцями.

3. Відсутність єдиних підходів щодо діяльності духовенства у Збройних Силах України обумовлює потребу проведення спільної дискусії між органами державної влади та місцевого самоврядування, органами військового управління, представниками Церкви і науковцями щодо оптимізації цієї діяльності, її нормативно-правового та фінансового забезпечення.

Література

1. Ярмусь С. Сучасне душпастирство / Київський патріархат; Київська духовна академія. – К.; Вінніпег, 1994. – 269с.
2. Варнашова О.Ф. Православний військовий храм: соціально-філософський аналіз становлення і функціонування : Автореф. дис. ... канд. філос. наук. 09.00.03/ Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімф., 2007. – 20 с.
3. Виговський Л.А. Функціональність релігії: природа і вияви. Монографія. – Київ-Хмельницький. – НАН України. Відділення релігієзнавства інституту філософії ім. Г. Сковороди, 2004. – 340 с.
4. Семенов С.С. Релігія і армія (соціально-філософський аналіз взаємовідносин): Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Харківський військовий ун-т. – Х., 2004. – 205 с.
5. Забзалюк Дмитро Євгенович. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Національний ун-т "Львівська політехніка" – Л., 2007. – 19с.
6. Петрик В.М. Шляхи та механізми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні (на прикладі новітніх релігійних об'єднань) Автореф. дис... канд. наук з державного управління: 25.00.02 / Донецька державна академія управління Міністерства освіти і науки України. – Донецьк, 2004. – 29 с.
7. Жаловага А.С. Антропологічні основи християнського проповідництва Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / Ін-т філософії ім. Г.Сковороди НАН України. — К., 2002. — 20 с.
8. Котков В.М. Культурно-просветительская деятельность государства в русской армии (вторая пол. XIX - начало XX) / <http://www.pobeda.ru/content/view/147/53/>.
9. Богачевська І.В. Релігійний дискурс і релігійний ритуал // Філософський альманах. - К.: Центр духовної культури - 2006. - № 54.